

Het verstoorde wonen

Old Ruitenborgh in Hengelo

In het decennium na 1979 stond het probleem van de bodemverontreiniging in het middelpunt van de belangstelling. De relatieve nieuwheid van de kwestie alleen kan deze aandacht niet verklaren. De problematiek stak de kop op in een periode dat de maatschappij de gevolgen bespeurde van een periode van grote veranderingen. De gezagsaanspraken van de diverse overheden waren ter discussie gesteld en de burgers ontdekten de kracht van de eigen stem. Dat laatste wederom vond dankbare weerklank bij de media die zagen dat hun werkelijk belang vooral bij een groot, grillig en koopkrachtig publiek lag. Zelfs wetenschappers en specialisten, die meenden in relatieve autonomie buiten de waan van de tijd te hebben gestaan, zagen zich naar het middelpunt van de storm gezogen: ze werden door verschillende partijen als getuigen-deskundigen opgeroepen en werden zo zelf ook partij. De controversen rond bodemverontreinigingen vormden een unieke arena waar al deze actoren elkaar ontmoetten. In enkele artikelen worden de spelers binnen deze arena gevolgd. De aandacht in dit eerste artikel gaat daarbij vooral uit naar de meest direct betrokkenen: de burgers.

Jo Janssen

Drs. J.H.M. Janssen

is als adviseur verbonden aan het Ingenieursbureau van Gemeentewerken Rotterdam en gedetacheerd als stafmedewerker bij PSIBouw te Gouda. Hij publiceerde in diverse vakbladen over onder andere historisch bodemonderzoek en de geschiedenis van de asbestproblematiek.
e-mail: jhm.janssen@gw.rotterdam.nl

EEN 'UNHEIMLIJCH' GEVOEL

Mensen die onvrijwillig en voor altijd hun woning verlaten dragen naast hun huisraad ook een tragische ontgoocheling met zich mee. In de ogen van de getroffen- en zal dit gevoel vaak een epische grootsheid aannemen. Old Ruitenborgh in Hengelo was zo'n plek waar de ervaring van vervreemding en ontheemding een dergelijke buitengewone omvang aannam. In de woorden van een bewoner: "Overall was eigenlijk mooi fruit, maar aangeraden werd er van af te blijven. 't Zou letterlijk eten van de verboden vruchten zijn, net als de erfzonde! 't Gif in de grond. De Bijbel in de praktijk."¹ Maar ook op een kleiner, en beter invoelbaar vlak kwamen fundamentele menselijke waarden in het gedrang. Toen Lineke en haar man, in 1978 een huis kochten in een nieuwbouwwijk in Hengelo Noord zagen ze het al helemaal zitten: "We waren pas getrouwd en we wilden dolgraag kinderen. Lekker kliederen in de

zandbak. Aardbeien eten van plantjes die we in de tuin zouden zetten." Het liep echter anders. Bij graafwerkzaamheden voor het inrichten van de tuin werd er huisvuil gevonden. Toen ook nog eens Lekkerkerk in het nieuws was, kreeg Lineke, in haar eigen woorden een *unheimlich* voorgevoel. Ze sprak er met buurtbewoners over, maar die stelden haar gerust: "We zitten hier in het oosten, daar gebeuren dit soort dingen niet." Dat was dat. Lineke stichtte een gezin en de kwestie raakte op de achtergrond.² Old Ruitenborgh, de wijk waar Lineke en haar man hun spaargeld in een woning hadden geïnvesteerd was in de jaren zeventig van de 20ste eeuw door het aannemersbedrijf Ten Tije gebouwd. In het verleden had op de plek een kleiput gelegen. De put was in de jaren vijftig opgevuld met huisvuil uit Hengelo en industrieel afval van onder andere de bedrijven Stork en Diddens. De Gemeente had weliswaar een hinderwetvergunning verleend, met bovendien de bepaling dat geen industrieel afval mocht worden gestort, maar had zich vervolgens teruggetrokken in een voortreffelijke *laissez faire*. In die jaren was dit overigens eerder regel dan uitzondering in handhavingsland. Zes jaar na bouw van de woningen werd de locatie door de Gemeente Hengelo als verdachte stortplaats aangemeld in het kader van de Ginjaar-inventarisatie.

DE RODE LAP

In feite was het een beoordelingsfout bij de overheid die de verontreiniging met

een schok op de maatschappelijke agenda plaatste. De vermelding van Old Ruitenborgh in de Ginjaarlijst en de ontdekking van verontreinigingen met aromaten, minerale olie en HCH gingen aanvankelijk vrijwel geruisloos aan de bewoners van de wijk voorbij. Commotie ontstond pas toen bleek dat de overheid de onderzoeksresultaten achter slot en grendel hield. Deze onhandige poging om onrust te voorkomen zorgde er voor dat de onrust juist groeide. De bewoners voelden de noodzaak zich te verenigen om openheid van zaken te eisen. Daarmee was de toon van de komende discussie gezet. In het eerste overleg met de Gemeente gaven bewoners te kennen dat, in hun ogen, de pijlers onder de samenleving waren aangetast. De overheid werd verantwoordelijk gesteld voor aantasting van gezondheid en veiligheid. En het zou niet meer goed komen. Uit een sociaal-medisch onderzoek in 1985 bleek dat 92 % van de getroffen- en negatieve kijk op de overheid had gekregen. De helft van de ondervraagden had het gevoel tegen de overheid te moeten vechten. In de woorden van een van hen: "Ik voel me gemanipuleerd (...) Ik voel me belazerd, wij staan tegenover een blinde muur. Als ik een vertegenwoordiger van de overheid zie word ik kwaad. Jullie werken op mij als een rode lap op een stier. Ik stem dit jaar niet."³ Slechts een enkele keer wisten plaatselijke overheidsdienaren bijval te oogsten. Dat was toen zowel de Hengelose wethouder Van Erkelens als de milieudeputeerde van

Overijssel, Van Rossum, het volledig afgraven van de verontreiniging bepleiten, geheel in overeenstemming met de wens van de bewoners. Tubantia van 27 juni 1984 kopte, naar aanleiding van een bewonersavond waar de beide gezagsdragers hun voorkeur kenbaar maakten: "Blijde gezichten en een spontaan geheven driekleur. Hiep hiep hoera voor Gedeputeerde Staten."

ONTGRAVEN OF ISOLEREN

In een nader onderzoek van de Heidemij werden drie saneringsvarianten beschreven. Ten eerste: grond tot 1,80 m ontgraven en de diepere verontreiniging isoleren met behoud van woonfunctie; ten tweede: de vervuiling volledig afgraven met behoud van woonfunctie; of, ten derde: afbraak van woningen en herbesteding van de ruimte.

Het gepresenteerde keuzemenu vormde de opmaat tot een nieuwe ronde van contro-verses. De bewoners verklaarden dat het voor hen een keuze was tussen alles (afgraven) of niets (isoleren). De diverse overheden konden het niet eens worden. Gemeente en Provincie wilden afgraven, het Ministerie wenste te isoleren. Het werd voor de betrokken partijen tijd om hun getuigen-deskundigen te mobiliseren. In overleg tussen Gemeente en Provincie bracht een sociaal-medisch adviesteam, waarin een huisarts en medewerkers van de GG & GD zitting hadden, een advies uit. Over de somatische reacties van de verontreiniging deed het team geen uitspraak; de sociaalpsychische problemen waren volgens haar echter bijzonder groot. Het team vond vormen van paniek, ongecontroleerde agressie en ziekelijk wantrouwen. Er was volgens hen dan ook maar één manier om de risico's te verwijderen en een goed woonklimaat te herstellen: afgraven met behoud van woonfunctie.⁴

Hun voorkeur werd onderstreept door de Hengelose huisartsenvereniging die in een brief aan de vaste Kamercommissie van milieu eveneens het ontgraven van de verontreiniging adviseerde.⁵

Minister Winsemius bleef echter weigeren. Zijn voorstel was en bleef isolatie: "Ik ben echt kwaad (...) De mensen die op de gifbelt wonen zijn kwetsbaar. Die kun je gemakkelijk bewerken. Wat Overijssel en Hengelo doen is puur slecht"⁶

Een door het ministerie in het leven geroepen en door een illustre gezelschap van hoogleraren gedragen Commissie van Deskundigen, adviseerde dan ook isoleren met gedeeltelijke herbesteding van de ruimte. Volgens deze Commissie was een groot deel van de angst bij de bewoners veroorzaakt door onzorgvuldig woordgebruik door de Heidemij en de Provincie.

Er werd verwezen naar het gebruik van de termen 'gifwijk', 'gevaar voor de volksgezondheid' en 'verlies van woonfunctie'. Het onderzoeksbureau had, volgens de Commissie, bovendien belang bij het vervoltraject. Kortom: de Heidemij en de Provincie hadden de bewoners wat aangepraat.⁷

Er kwamen natuurlijk nogal wat reacties op dit rapport: bijvoorbeeld van TNO ("psychosomatische klachten worden onderbelicht"); Natuur en Milieu ("Het rapport heeft het gevoel van onrust en onzekerheid versterkt"); NIMAWO ("onrust zal blijven bestaan") en J. Copius Peereboom ("onwetenschappelijk").⁸ De bewoners reisden vervolgens naar Den Haag en scandeerden een zelf gecomponeerde lied door de straten van het regeringscentrum: *Winsemius maak alles weer gezond en haal het gif uit de grond. De aldus toegezongen minister besloot toch over te gaan op de eerder aangegeven isolatievariant. Wethouder Erkelens vatte zijn positie samen in de verzuchting: "De Gemeente heeft altijd naar de bewoners geluisterd en krijgt nu toch van iedereen de schuld."⁹ Een verzuchting die naderhand nog vele malen en uit vele gemeentelijke monden te horen zou zijn.*

GAT- EN RANDBEWONERS

Uiteindelijk werd gekozen voor een ruimtelijk gefaseerde aanpak van de sanering. De pal boven de stortplaats gelegen woningen, veertig in totaal, zouden worden gesloopt, waarna het gebied, na isolatie van de verontreiniging, als park zou worden ingericht. De 29 woningen aan de randen van de stortplaats bleven bestaan. Hiermee was onbedoeld een in Nederland unieke nieuwe sociale terminologie ontstaan: gatbewoners contra randbewoners. De gatbewoners, degenen die boven de stortplaats woonden, werden uitgekocht en trokken weg. Voor hen was aan de ellende een einde gekomen. De randbewoners, degenen van wie de achtertuin op de rand van stortplaats gelegen was, hadden nog een strijd voor de boeg. Uit angst voor vandalisme en brandstichting werd het vrijgekomen gebied, overigens inclusief de nog 29 bewoonde huizen van de randbewoners, met hekken van de buitenwereld afgegrensd. De randbewoners betraden daarmee onvrijwillig een grimmige wereld van avondklok, verplichte legitimatie en veiligheidsbeambten met honden. Uiteindelijk besloot de gemeente ook deze randbewoners in verhuiskosten tegemoet te treden, mochten ze willen vertrekken. "In stilte is vandaag de grote schoonmaak van de omstreken Hengelose gifwijk Old Ruitenborgh van start gegaan. De sanering gaat 7 maanden duren" kopte de Twentsche Courant op 3 april 1989.

"Ruitenborgh schoon voor Sinterklaas" heette het in het Hengelo's Dagblad op 18 november.

In een studie voor het Ministerie van VROM stelde Johannes De Boer: "Dat er gif onder het huis zit maakt emoties los, maar het optreden van de overheid maakt dikwijls meer emoties los.(...) Het gifprobleem is tot op heden te zeer bekeken op juridische en milieutechnische aspecten. De problemen van de bewoners komen nauwelijks aan bod."¹⁰

En de Hengelose milieuwetgever Paul van Erkelens recapituleerde: "Jaren heeft het geduurd voordat de sanering kon beginnen. Daar hebben we de vlag niet voor uitgestoken. Bewust niet. We zitten toch teveel met een kater."¹¹

Maar niet iedereen was even negatief over de gebeurtenissen. Pastor Sloot's parochie floreerde dankzij de problemen. Hij concludeerde dan ook: "Als ik alles overzie denk ik toch bij mezelf: er is op gifgrond toch wel heel wat goeds gebeurd."¹²

NOTEN

- 1 Citaat van een bewoner in de Twentsche Courant, 29 januari 1985
- 2 Libelle, juni 1984
- 3 Rapport van het Sociaal-Medisch Begeleidingsteam Old Ruitenborgh: 'Het verstoorde wonen' deel 2, januari 1986, commissie ingesteld door de gemeente (L. Bos - ten Velde, wijkverpleegkundige; N. Bergenhenegouwen, huisarts; D.A. Bouwmeester, maatschappelijk werker)
- 4 Sociaal-Medisch Advies, uitgebracht door het sociaal-medisch adviesteam Old Ruitenborgh, 1984, ingesteld door het overlegorgaan van Provincie Overijssel, de gemeente Hengelo (R. Coppes, directeur DGD Midden Twente; W. Willems, Geneeskundig Inspecteur; A. Warning, adjunct Inspecteur DGD; J. Roelofs, beleidsmedewerker DGD; A. Rings, medewerker Milieu gemeente Hengelo; J.P. van Vree, voorlichtingsmedewerker gemeente Hengelo)
- 5 Brief Hengelose Huisartsenvereniging, 4 september 1984
- 6 Minister Winsemius in de Twentsche Courant, 28 september 1984
- 7 Rapport van de Commissie van Deskundigen Old Ruitenborgh Hengelo, ingesteld door het ministerie van VROM (Prof. Dr. Ir. J.C. van Dam; Prof. Dr. Ir. F.A.M. de Haan; Prof. Dr. Ir. Van Genderen; Prof. Dr. Ir. L. Zielhuis)
- 8 Reacties op het Rapport van de Commissie van Deskundigen etc; naar aanleiding van een verzoek van de gemeente Hengelo, oktober 1984 (L. Reijnders, Natuur en Milieu; H. van de Water, TNO; W. Melief, NIMAWO, J. Copius Peereboom, W. Kooper, DHV; Prof. Ir. A. van Weele, TH Delft)
- 9 Lezing tijdens het Congres Bodemsanering, februari 1986 (Paul van Erkelens)
- 10 J. De Boer, Ervaringen van bewoners met bodemverontreiniging, Amsterdam 1984
- 11 Twentsche Courant 8 april 1989
- 12 Twentsche Courant 12 maart 1988